

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК [94 (47+57) : 323.1 (=411.16)] «1895/1905»

О. Т. Безаров

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії нового
та новітнього часу

Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича
e-mail : alex.bezarov@gmail.com

МОДЕРНІЗМ, НЕОНАРОДНИЦТВО І ПРОБЛЕМА ЄВРЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано взаємозв'язок у розвитку неонародництва із процесами модернізації пізньоімперської Росії, визначено шляхи подолання кризи єврейської ідентичності в межах ідеології революційного соціалізму. Автором висунуто припущення про те, що неонародництво моделювало політичну ідентичність російсько-єврейської інтелігенції у революційному просторі Російської імперії.

Ключові слова: ідентичність, євреї, неонародництво, революційність, інтелігенція.

Постановка проблеми. Криза ідентичності, що була наслідком соціокультурних та економічних суперечностей модерного європейського суспільства наприкінці ХІХ ст. [1], викликала необхідність становлення альтернативних сфер знання (марксизм, фрейдизм і ніцшеанство) [2, 334]. Водночас вона виявилася справжнім випробуванням для національних груп, адже жодна політична стратегія (тероризм, націоналізм і революційність) її подолання за умови «офіційного націоналізму» [3, 112–113] в пізніх європейських імперіях не могла бути визнана ефективною. Оскільки російське народництво, як нам видається, не містило ознак етнічного націоналізму, то можна припустити, що пропагована неонародниками ідеологія революційного соціалізму могла бути використана представниками маргінальної російсько-єврейської інтелігенції, як один із методів подолання кризи єврейської ідентичності.

Мета. Визначити взаємозв'язок у розвитку неонародництва із процесами модернізації пізньоімперської Росії, а також, проаналізувати можливі шляхи подолання кризи єврейської ідентичності в межах ідеології революційного соціалізму.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що царевбивство 1 березня 1881 р. стало ключовим моментом в історії російського народницького руху. Це було успіхом і водночас помилкою в історії революційного руху в Російській імперії, адже проблема була не тільки у тому, що успіх дався народовольцям досить дорогою ціною і невдовзі майже усі революційні лідери були заарештовані або змушені були втікати за кордон, але й у тому, що не виправдалися сподівання революціонерів на потужну всенародну хвилю підтримки стосовно їхніх дій. Більше того, побиття євреїв у 1881–1882 рр., як «винних» у загибелі Олександра ІІ, викликало розгубленість з-поміж самих революціонерів, які недооцінили стійкість монархічних почуттів народних мас і гостроту єврейського питання не лише як загальнодержавної проблеми, але, передусім, як проблему у взаєминах євреїв і не євреїв [4]. Відповідно влада зовсім не збиралася поступатися своїми політичними принципами непорушності самодержавного устрою і готувалася до нового протистояння із невдоволеним суспільством, але тепер в останнього була доволі грізна зброя – купка революційних фанатиків, яким вже було нічого втрачати, крім свого життя, яке вони збиралися покласти на освячений кривавою боротьбою вітвар Революції [5].

Очевидно, що маргінальність була тим поживним соціально-психологічним ґрунтом на якому зростала жахлива система політичного терору, як одного із засобів революційної боротьби радикальних груп і партій в Російській імперії. «Російська революція, – зазначав один із лідерів Партії соціалістів-революціонерів М. Р. Гоц, – це Молох, що надто швидко поглинає у своїх обіймах і вимагає усе нових і нових жертв... Те, що для Західної Європи вважається роками експериментів, грою молодих сил, які шукають застосування й вірного шляху, для російського революціонера є справою усього життя, після чого – заслання, каторга або смерть» [6, 173].

На тлі потужного неонародницького тероризму визрівав й анархістський тероризм, який набув особливого розмаху на південному заході Російської імперії. Анархістські групи, в яких переважали євреї, з'явилися у Житомирі, Катеринославі та Одесі. Помітного поширення анархізм набув із-поміж єврейських робітників Польщі, Литви та України. За думкою дослідників, напередодні Першої світової війни євреї склали близько 36 % учасників анархістського руху, тоді як росіян було всього на два відсотки більше [7, 341–342]. Напередодні революції 1905 р. анархізмом були уражені майже усі великі міста смуги єврейської осілості. Доволі часто теракти були спрямовані проти безвинних, навіть з точки зору терористів, людей («безмотивний терор»). Особливо у «південному» анархізмі домінував культ волі, сили і насильства. За допомогою бомби анархісти мріяли зробити людей щасливими, розв'язати усі проблеми.

Ідеологія неонародництва з її орієнтацією на відвертий політичний екстремізм, демонізацію самодержавного режиму, культивувала психологію революційності, що містила потужний потенціал деструктивної енергії і могла бути ефективно використана революційними організаціями в їхній боротьбі з режимом. Для свідомої єврейської молоді, яка прагнула знайти вихід зі стану невизначеності політичного розвитку єврейської етнотрупи в пізньоімперській Росії (сіонізм або соціалізм), привабливість ідеології лівого екстремізму з її спрощеними моделями соціальної поведінки, була очевидною. Зокрема, за повідомленнями органів внутрішніх справ Російської імперії, зі 104 політичних злочинців у 1901 р., половина були євреями [8, 25–47].

Революційність може розглядатися і як особлива система морально-психологічних якостей маргінальної особистості, що була породжена комплексом деструктивної поведінки на тлі загострення кризи ідентичності. «Ти самий усвідомлюєш, – пригадував М. Р. Гоц, – що твої переконання не зовсім міцно сидять у тобі, але тобі страшно навіть самому для себе визнати це; ти лякаєшся з того, що прийдеться визнати своє життя даремним і розбитим у гонитві за химерами, ти лякаєшся з цього тим більше, коли визнаєш, що неможливо щось змінити, розпочати знову, тому що молодість не повертається...» [6, 175]. «Лише сила може перемогти силу, – писав напередодні своєї страти дев'ятнадцятирічний есер Х. Гершкович, – абсолютне знищення будь-якого гніту і будь-якого гноблення на землі є справжньою і єдиною метою у цьому житті» [9, 8].

Отже, напередодні російської революції 1905 р. з'явився «новий тип революціонера», психіка якого «звільнилася від будь-яких моральних стримувань» [10, 516]. Відомий терорист П. В. Карпович був доволі переконливим, коли зазначав, що з чистими руками, в рукавичках, неможна робити терору. «Нехай гинуть тисячі й десятки тисяч – необхідно прагнути перемоги. Селяни спляють маєтки – нехай спляють. Людям немає що їсти, вони роблять експропріації – нехай роблять. Тепер не час для сентиментів, – на війні як на війні» [11, 255] Актуальність тероризму в Російській імперії пояснювалась, мабуть, не лише тим, що він виявився, очевидно, єдиним засобом боротьби революційної інтелігенції за здійснення своїх мрій. Терор поставав найбільш ефективним засобом боротьби за умови обмеженості сил революціонерів. Тероризм, за думкою міністра внутрішніх справ Російської імперії П. М. Дурново, «є дуже отруйною ідеєю, дуже страшною, яка створила силу з безсилля» [12, 104–105].

Численні неонародницькі групи, які активізувалися на початку ХХ ст., сповідували ревізіоністські ідеї західного марксизму, що набували особливої популярності в Німеччині наприкінці ХІХ ст., але, на противагу західноєвропейському досвіду, російські неонародники

у певному сенсі міфологізували схильність селян та радикальної інтелігенції до соціалістичної революції. Для того, аби довести ймовірність створення селянської соціалістичної партії і дрібних власників, неонародники вказували на існування общинного землеволодіння і в його збереженні вони бачили схильність селян до колективізму. З іншого боку, мабуть вже традиційна революційність російської інтелігенції була переконливим аргументом з приводу того, аби вважати саме цю соціальну групу головною рушійною силою у процесі утворення майбутньої соціалістичної партії [13, 91–92].

Поновлення традицій революційного народництва, вочевидь, була відповідною реакцією національних груп Російської імперії на модернізаційні перетворення в країні, чия революційність була вмотивована, з одного боку, націоналізмом, що зростав на тлі модернізації, але з другого – тиском самодержавної влади, що прагнула відновлення втраченого політичного контролю стосовно суспільства. Оскільки політичні можливості для встановлення суспільного діалогу в Російській імперії були практично втрачені ще на початку 1860-х рр. [5, 85], то єдиною можливістю для неонародницьких груп змусити владу змінити свою політику стосовно національних і соціальних проблем, що дедалі загострювалися, була соціальна революція. «Європейські багатонаціональні держави в ХІХ ст., – зазначав із цього приводу відомий австрійський історик А. Каппелер, – були уражені національними рухами і поступово змінили свою сутність. І під фундамент Російської імперії з її династичним імперським мисленням, самодержавною автократією і становим устроєм була закладена вибухівка, що пов'язувалася із новим політичним принципом, який знищував станові межі політичного волевиявлення, з етнічною культурною спільнотою та з ідеєю суверенітету народів» [14, 156].

Російські євреї навряд чи могли бути впевненими у тому, що їхня політична лояльність режимові, який занепадав, може бути безболісно змінена в іншому, навіть у ліберальному напрямку. Натомість російсько-єврейська інтелігенція сподівалася, що проблему єврейської ідентичності за умови посилення імперського націоналізму можна розв'язати у політичному або революційному значеннях. Якщо ідея єврейського націоналізму (сіонізму) на початку ХХ ст. для багатьох російських євреїв здавалася доволі авантюрною за своїм задумом і ризикованою стосовно її здійснення, а надії на конституційні перетворення в імперії Романових – занадто абстрактними, то після кривавого погрому в Кишиневі у 1903 р., який «був прямим наслідком імперської, шовіністичної, антисемітської політики міністра внутрішніх справ В. К. Плеве» [15, 121], навіть стримані сподівання на політичне врегулювання єврейського питання в Російській імперії поступово щезали. Отже, сіонізм міг бути цілком реальною альтернативою традиційній проімперській лояльності, яка відтепер вимагала від своїх носіїв національного «посвідчення» з приводу їхнього імперського патріотизму. Проте, якщо сіонізм до певної міри залишався національною утопією для п'ятиміліонного єврейського населення Російської імперії, то ідеологія революційного народництва пропонувала їм цілком реальний, як тоді здавалося, компроміс між націоналізмом і соціалізмом, адже ліві російські партії не виключали створення певної єврейської автономії у майбутній російській державі. Очевидно, що революційну боротьбу проти самодержавства євреї могли визнати лише за тієї умови, якщо соціалістична держава гарантуватиме їм збереження їхньої національної ідентичності.

Таким чином, неонародницька ідеологія російсько-єврейської інтелігенції спробувала врятувати асимільовану генерацію післяреформеного єврейства, численні представники якої ще сподівалися уникнути національного самогубства заради доведення своєї лояльності імперському режимові, як того вимагала політика модернізації. Але антисемітизм і погроми виявили абсурдність дотримання російськими євреями подібної лояльності Романовим, які безуспішно намагалися натягнути коротку й цупку шкіру російської нації на гігантське тіло Російської імперії. Отже, величезна маса містечкового єврейства ставала поживним ґрунтом для рекрутування революційних кадрів у неонародницькі групи, але яка, натомість,

залишалася надто неосвіченою і доволі забобонною стосовно того, аби російсько-єврейська революційна інтелігенція змогла їм запропонувати власний шлях «виходу з гетто». Ідеологія революційного соціалізму, що була представлена, приміром, у поглядах С. А. Раппопорта (Анського) та Х. Й. Житловського, засвідчувала про болісний пошук відомими представниками єврейського неонародництва нових моделей своєї політичної ідентичності у революційному просторі Російської імперії що занепадала. Зрозуміло, що ризики у таких пошуках були доволі загрозливими за своїми політичними наслідками, а тому, обережність з якою єврейські неонародники висували свої ідеї доволі часто заводили їх у глухий кут або, як у випадку з Є. Ф. Азефом, ставали прикладом своєрідної метаморфози єврейської революційної.

Список використаної літератури:

1. Ле Ридер Ж. Венский модерн и кризис идентичности / [Ж. Ле Ридер] ; пер. с фр. Т. Баскаковой. – СПб. : Изд-во имени Н. И. Новикова; Издательский дом «Галина скрипсит», 2009. – 714 с.
2. Калакура Я. С. Українська культура: цивілізаційний вимір / Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. – К.: ІПЕНД ім.. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 496 с.
3. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / [Б. Андерсон] ; пер. з англ. В. Морозова. – К. : Критика, 2001. – 271 с.
4. Безаров А. Еврейские погромы 1881–1882 гг. в Российской империи и кризис революционного народничества / А. Безаров // Труды по еврейской истории и культуре. Материалы XXI ежегодной конференции по иудаике. – Вып. 50. М. : Сэфер, 2014. – С. 86–97.
5. Смирнов В. Н. Политический терроризм Российской империи / В. Н. Смирнов. – Х. : Литера Нова, 2012. – 300 с.
6. Государственный архив Российской Федерации. Воспоминания Гоца Михаила Рафаиловича (1867-1890 гг.), ф. 6243, оп. 1, д. 1. – 201 л.
7. История евреев в России / [Л. Прайсман] ; под науч. ред. М. Кипнис. – М. : Федерация еврейских общин России, 2007. – 728 с.
8. Государственный архив Российской Федерации. Департамент полиции. Особый отдел. О враче-бактериологе Г. А. Гершуни, ф. 102, оп. 231, д. 842. – 275 л.
9. Павлов П. Один из многих. История революционера Хаима Гершковича (1896-1905) / П. Павлов. – Петроград : «Былое», 1919. – 23 с.
10. Будницкий О. В. История терроризма в России в документах, биографиях, исследованиях / О. В. Будницкий. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 573 с.
11. Савинков Б. В. Воспоминания террориста / Б. В. Савинков // Савинков Б. В. Избранное. – М. : Политиздат, 1990. – С. 23-306.
12. Тихомиров Л. А. Воспоминания Льва Тихомирова / Л. А. Тихомиров. – М.; Л.: Государственное издательство, 1927. – 515 с.
13. Маслов П. П. Народнические партии // Общественное движение в России в начале XX века / [П. П. Маслов] ; под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. Т. 3., Кн. 5. – СПб. : Общественная польза, 1914. – С. 89-150.
14. Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение, история, распад / [А. Каппелер] ; пер. с нем. С. Червонная. – М.: Прогресс-традиция, 2000. – 344 с.
15. Резник С. Е. Вместе или врозь? Судьба евреев в России. Заметки на полях диалогии А. И. Солженицына / С. Е. Резник. – М. : Захаров, 2005. – 704 с.

References

1. Le Rider Zh. (2009) *Viennese art nouveau and an identity crisis*. Saint Petersburg : Izdatel'stvo imeni N. Y. Novikova; Izdatel'skiy dom «Galina skripsit» (in Russ.)
2. Kalakura Y. S. (2015) *Ukrainian culture, civilizational dimension*. Kyiv: IPiEND im.. I. F. Kurasa NAN Ukrainy (in Ukr.)
3. Anderson B. (2001) *Imagined Communities Reflection on the Origin and Spread of Nationalism Revised Edition*. Kyiv: Kritika (in Ukr.)
4. Bezarov A. (2014) Jewish pogroms of 1881-1882 in the Russian Empire and the crisis of revolutionary populism. *Trudy po evreiskoi istorii i kul'ture. Materialy XXI ezhegodnoy konferentsii po iudaike (Proceedings on Jewish history and culture. Articles XXI Annual Conference on Jewish Studies)*, 50, 86-97 (in Russ.)
5. Smirnov V. N. (2012) *Political terrorism of the Russian Empire*. Kyiv: Litera Nova (in Russ.)
6. *State Archive of the Russian Federation. Vospominania Gotsa Mikhaila Rafailovicha (1867-1890 gg.) (Memories Gotz Mikhail Rafailovich)*, f. 6243, op. 1, d. 1 (in Russ.)
7. Praisman L. (2007) *History of Jews in Russia*. Moscow : Federatsia evreiskih obshchin Rossii (in Russ.)
8. *State Archive of the Russian Federation. Departament politzii. Osobyi otdel. O vrache-bakteriologe G. A. Gershuni (Police Department. Special Section. About the physician and bacteriologist G. A. Gershuni)*, f. 102, op. 231, d. 842. (in Russ.)
9. Pavlov P. (1919) *One of many. The history of revolutionary Chaim Hershkowitz (1896-1905)*. Petrograd : «Byloe» (in Russ.)

10. Budnitskiy O. V. (1996) *The history of terrorism in the Russian documents, biographies, research*. Rostov-na-Donu: Feniks (in Russ.)
11. Savinkov B. V. (1990) *Memories of terrorist*. Moscow : Politizdat (in Russ.)
12. Tikhomirov L. A. (1927). *Recollections of Lev Tikhomirov*. Moscow, Leningrad : Gosudarstvennoe izdatel'stvo (in Russ.)
13. Maslov P. P. (1914) *Populist party*. Saint Petersburg : Obshchestvennaia pol'za (in Russ.)
14. Kappeler A. (2000) *Russia – a multinational empire. Origin, history, decay*. Moscow : Progress-traditsia (in Russ.)
15. Reznik S. E. (2005) *Together or apart? The fate of the Jews in Russia Field Notes Novels Solzhenitsyn*. Moscow : Zaharov (in Russ.)

Bezarov O. T. MODERNISM, NEOPOPULISM AND A PROBLEM OF THE JEWISH IDENTITY IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY

Abstract

Introduction. Identity crisis which was a consequence of socio-cultural and economic contradictions in modern European society in the late nineteenth century, has caused the need of formation the alternative spheres of knowledge (Marxism, Freudianism and Nietzscheanism). Practical forms of transformation of social reality (terrorism, nationalism and revolutionary) became necessary.

The crisis was a real trial, because it wasn't a single model of overcoming which could be considered effective (assimilation or the revolutionism) in condition of the Romanov imperial nationalism. As Russian Populism did not contain features of Russian ethnic nationalism, we can assume that promoted the ideology of revolutionary populists socialism could be used by the marginal Russian-Jewish intelligentsia as one of the ways to overcome the crisis of the Jewish identity.

As Russian Populism didn't contain features of Russian ethnic nationalism, we can assume that the ideology of revolutionary socialism, promoted by neopopulists, could be used by the marginal Russian-Jewish intelligentsia as one of the ways to overcome the crisis of the Jewish identity.

Purpose. Identify the relationship of development of neopopulism and the processes of modernization Late Imperial Russia, and also to analyze the possible ways of overcoming the crisis of Jewish identity within the ideology of revolutionary socialism.

Results. After the the regicide on March 1, 1881, the confrontation between autocracy and revolutionary populists led to the rising a wave of political terrorism which was prevalent primarily in the southwest of the Russian Empire in the early twentieth century. Active participation of the Jewish youth in neopopulist organizations emphasized political attractiveness of the ideas of revolutionary socialism, especially among assimilated Russian-Jewish intelligentsia. Some members of such organizations tried to counter the ideology of Jewish nationalism (Zionism) to the Jewish revolutionary strategy. As the revolutionary Jewish marginals within the neopopulist movement (which was led by Socialist-Revolutionary Party), it was suggested to Russian Jews the saving of their national identity. The leaders of the influential political organization, which declared a war autocracy, were representatives of the radical Russian-Jewish intelligentsia.

Originality. Neopopulism as a revolutionary ideology of Russian-Jewish intelligentsia tried to save Jews assimilated generation, which numerous members hoped to escape the national suicide for the proving their imperial loyalty, as required by the policy of modernization. But anti-Semitism and the Pogroms revealed the absurdity of such loyalty tactics by Russian Jews.

Conclusion. The bulk of small-town Jews became a «nutritious ground» for recruiting staff in the neopopulist revolutionary group, but which, instead, remained very ignorant and rather superstitious as to Russian-Jewish revolutionary intelligentsia was able to offer own way "out of the ghetto". Ideology of the revolutionary socialism, which was presented, for example in the views of S. Rappoport (An-sky) and H. J. Zhytlovskoho, proved the painful searching of new models of Jewish identity in the revolutionary area that of the downfall Russian Empire by well-known representatives of the Jewish neopopulism. Obviously, the risks of searching were rather dangerous in its political consequences, therefore, caution with which the Jewish neopopulists have advanced their ideas, they often strucked up in a deadlock or, in the case of E. F. Azef, became an example of peculiar metamorphoses of Jewish revolutionary.

Key words: the identity, Jews, neopopulism, revolutionary, intelligentsia.

Одержано редакцією 10.02.2017
Прийнято до публікації 02.05.2017